

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Т. І. Лепейко, О. В. Мазоренко

У роботі проведено аналіз розвитку підприємства як соціально-екологічної системи, із застосуванням функціонального підходу визначено основні прояви такого розвитку. Обґрунтовано, що розвиток підприємства представляє собою сукупність економічного, організаційного, технологічного, соціального та екологічного розвитку, при цьому, соціальна й екологічна складові є невід'ємною частиною його успішного функціонування та розвитку. Узагальнено принципи, прояви та риси розвитку підприємства як соціально-екологічної системи. Визначено стимулюючі та дестимулюючі фактори соціально-екологічно орієнтованого розвитку підприємства. Узагальнено пріоритетні напрямки розвитку підприємства як соціально-екологічної системи, що виділені за функціональним аспектом. Надано характеристику напрямкам розвитку підприємства за такими функціями: виробництво, інвестиції, інновації, фінанси, персонал, маркетинг, інформація та комунікації. Виділено переваги реалізації запропонованих напрямків соціально-екологічного розвитку підприємства.

Ключові слова: екологічна політика, напрямки розвитку підприємства, розвиток підприємства, соціально-екологічна система.

В работе проведен анализ развития предприятия как социально-экологической системы, с применением функционального подхода определены основные проявления такого развития. Обосновано, что развитие предприятия представляет собой совокупность экономического, организационного, технологического, социального и экологического развития, при этом, социальная и экологическая составляющие являются неотъемлемой частью его успешного функционирования и развития. Обобщены принципы, проявления и черты развития предприятия как социально-экологической системы. Определены стимулирующие и дестимулирующие факторы социально-экологически ориентированного развития предприятия. Обобщены приоритетные направления развития предприятия как социально-экологической системы, выделенные по функциональному аспекту. Охарактеризованы направления развития предприятия по следующим функциям: производство, инвестиции, инновации, финансы, персонал, маркетинг, информация и коммуникации. Выделены преимущества реализации предложенных направлений социально-экологического развития предприятия.

Ключевые слова: экологическая политика, направления развития предприятия, развитие предприятия, социально-экологическая система.

The article is contained the analysis of the enterprise development as a socio-ecological system, the general manifestations of such development using functional approach is defined. It is justified that enterprise development is a set of economic, organizational, technological, social and environmental development, while the social and environmental components are an integral part of its successful functioning and development. The principles, manifestations and features of the enterprise development as a socio-ecological system are generalized. The drivers and barriers of the socially-environmentally oriented development of the enterprise are determined. Priority directions of enterprise development as a socio-ecological system, allocated on a functional aspect are generalized. The directions of the enterprise development are characterized by the following functions: production, investment, innovation, finance, personnel, marketing, information and communications. The benefits of implementing the proposed directions of socio-ecological development of the enterprise are singled out.

Key words: environmental policy, directions of enterprise development, enterprise development, socio-ecological system.

УДК 330.3:351.8

JEL код: O12, C63

Вступ. Сьогодні промислові підприємства України функціонують в умовах високої невизначеності та динамічності зовнішнього середовища, жорсткої конкуренції та кризових явищ, як в економічній, так і екологічній сферах. Розвиток економіки України, інтеграція до європейської спільноти та ринку, висока конкуренція на світовому ринку, а також сучасна екологічна ситуація спонукають підприємства до пошуку нових шляхів та напрямків розвитку.

Нова система цінностей суспільства потребує зміни цільових установок розвитку підприємства. Пріоритетними стають його соціально-екологічні аспекти, що, у свою чергу, вимагає переорієнтації поглядів на питання вибору критеріїв розвитку та оцінки ефективного економічного зростання. Така зміна пріоритетів зумовлює необхідність більш детального вивчення розвитку підприємства як соціально-екологічної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку підприємства на сьогоднішній день розглядаються багатьма науковцями, такими як Лепейко Т. І., Мазорекно О. В., Дакус А. В., Куліняк І. Я., Сабадирьова А. Л., Чумак Л. Ф. та іншими. Проте соціально-екологічні аспекти розвитку підприємства є недостатньо висвітленими в науковій літературі. Екологічні аспекти розвитку підприємств розглядаються в роботах Васюти О. А., Данилевич Н. М., Демяненко К. А., Мартиненко В. О., Садеков А. А. тощо. Таким чином, соціально-екологічні аспекти розвитку підприємства потребують дослідження та узагальнення.

Мета статті – обґрунтувати пріоритетні напрямки розвитку підприємства як соціально-екологічної системи.

Результати дослідження. Висока конкуренція на світовому ринку спонукає виробників шукати нові підходи для залучення та утримання споживачів, максимізації прибутку та зміцнення своїх конкурентних позицій. Цей процес відбувається у таких напрямках, як виробництво продукції з дотриманням усіх вимог громадських, екологічних, торговельних та інших організацій, виробництво продукції класу «преміум», пристосування до нових норм законодавства тощо.

У таких умовах екологічна складова діяльності підприємства отримує все більшу значимість і є індикатором технологічності виробництва, розвитку інноваційної бази підприємства та соціально-екологічної відповідальності. І саме тому українські підприємства повинні шукати нові напрямки розвитку, зокрема, як соціально-екологічної системи.

На сьогоднішній день в науковій літературі зустрічається різноманіття підходів щодо визначення поняття «розвиток підприємства». Узагальнення таких підходів було проведено в роботі [10], що дозволило сформулювати авторське визначення поняття. Таким чином, в даному дослідженні під

розвитком підприємства будемо розуміти сукупність процесів істотних змін на підприємстві, які мають трансформаційний характер, виводять підприємство на якісно новий рівень й спрямовані на досягнення стратегічних цілей підприємства [10].

Як стверджує Дакус А. В. [4], розвиток підприємства повинен здійснюватися так, щоб всі зміни, що відбуваються на підприємстві, в його технологічному комплексі, виробничій, інноваційній і організаційній і управлінській діяльності дозволяли зберігати і покращувати рентабельність і стабільність, а також інші характеристики, відповідні розвитку підприємства.

В роботі [12] розрізняють такі функціональні прояви розвитку підприємства:

1. Економічний розвиток підприємства розглядається як економічна мета діяльності щодо збільшення обсягів виробництва й розширення можливостей задовольняти зростаючі потреби населення, збільшення збуту, потужностей або масштабів виробництва, залучення інвестиційних ресурсів, поліпшення якості продукції.

2. Організаційний розвиток забезпечує ефективність виробництва. Організаційний розвиток підприємства виражається в удосконаленні чинних і застосуванні нових методів та форм організації виробництва й праці, елементів господарського механізму.

3. Техніко-технологічний розвиток підприємства – це процес формування й удосконалення матеріальної бази підприємства, орієнтований на кінцеві результати господарської діяльності за рахунок техніко-технологічних нововведень, тобто модернізації устаткування, технічного переозброєння, реконструкції, розширення, нового будівництва.

4. Соціальний розвиток – це процес удосконалення внутрішнього соціального середовища, він характеризує умови реалізації трудової діяльності персоналу. Процес поліпшення стану соціального середовища на підприємстві дозволяє підвищити зацікавленість працівників у результатах праці, підвищуючи водночас продуктивність і ефективність роботи підприємства.

5. Екологічний розвиток орієнтує підприємства на задоволення потреб людей, забезпечуючи достатню якість життя, раціональне використання природних ресурсів і збереження довкілля.

Згідно вищезазначеного розвиток підприємства представляє собою сукупність економічного, організаційного, технологічного, соціального та екологічного розвитку. При цьому, соціальна й екологічна складові є невід'ємною частиною успішного функціонування та розвитку підприємства.

Згідно Садекова А. А. [13] стійкий розвиток підприємства базується на дотриманні наступних принципів:

– екологічна стійкість (значне обмеження використання невідновлювальних ресурсів; обмеження у використанні відновлювальних ресурсів; обмеження викидів у навколишнє середовище; врахування фактора відновлювальності навколишнього середовища);

– економічна стійкість (орієнтація економіки на перспективу; збереження матеріальних і нематеріальних активів; стабілізація грошового обігу; недопущення або обмеження «нових» боргів; ефективне використання ресурсів; гарантія «прозорості» витрат);

– соціальна стійкість (забезпечення можливості реалізації прав людини, високої якості життя; гарантія безпеки та справедливості; рівність можливостей; гарантія соціального захисту; інвестиції в освіту майбутніх поколінь та ін.).

Таким чином, можна розглядати підприємство не тільки як економічну, а і як соціально-екологічну систему.

Екологічна діяльність підприємства складається з таких основних взаємопов'язаних і взаємозалежних напрямів [5]:

- раціональне використання ресурсів;
- екологізація технології виробництва продукції;
- охорона навколишнього середовища.

Як свідчить практика розвинених країн, екологічно чисті виробництва домінують у будь-якій сфері діяльності, є високорентабельними та найбільш дохідними видами діяльності. Завдяки впровадженню екологічно чистих технологій досягається істотне в декілька разів зменшення виробничих витрат підприємств, суттєве підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, а також досягнення стратегічних пріоритетів у контексті сталого розвитку підприємства [7].

Федунь Ю. Б. в [14] зазначає такі характерні риси розвитку підприємства:

- фінансова стабільність і позитивна динаміка у прибутковості;
- наявність замовників, клієнтів чи споживачів продукції або послуг, тобто джерела доходів підприємства;
- комфортність праці, компетентність, соціальна захищеність у забезпечені персоналу – тобто фактори, які створюють конкурентні переваги в результативності праці персоналу;
- позитивний вплив результатів діяльності на суспільну свідомість з точки зору охорони навколишнього середовища і споживання енергетичних ресурсів;
- позитивна оцінка діяльності підприємства суспільством, персоналом і партнерами у бізнесі.

Таким чином, підприємство повинно використовувати засади екологічного управління в процесі свого розвитку.

Розглянемо стимулюючі та дестимулюючі фактори (стимулятори та бар'єри) щодо впровадження засад екологічного менеджменту на підприємстві в процесі його розвитку.

Стимулятори є факторами, які створюють або змінюють навколишнє середовище діяльності організації, стимулюючи її використовувати інструменти управління навколишнім середовищем, в тому числі систем управління. Стимулятори, як правило, безпосередньо пов'язані з перевагами.

Бар'єри – фактори, які перешкоджають і навіть можуть знищити розробку, впровадження та функціонування системи управління охороною навколишнього середовища [16].

Аналіз робіт [5; 16] дозволив визначити основні стимулятори та бар'єри щодо соціально-екологічного розвитку підприємства наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Стимулюючі та дестимулюючі фактори розвитку підприємства як соціально-екологічної системи*

Фактор	Характеристика
Стимулюючі фактори	
Економічні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - зниження витрат; - зменшення ризиків; - збільшення доходів; - конкурентні переваги; - податкові пільги; - високі вимоги до постачальників; - система менеджменту, заснована на ефективності.
Вимоги споживачів	<ul style="list-style-type: none"> - сертифікація; - європейські та світові стандарти; - співробітництво з соціально-екологічно відповідальними постачальниками.
Галузеві вимоги/ вимоги торгової асоціації	Деякі галузі/торгові асоціації вимагають, щоб їх учасники дотримувалися екологічних кодексів поведінки.
Дестимулюючі фактори	
Відсутність мотивації	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність попиту чи вимог споживача щодо реалізації соціально-екологічної політики; - брак знань та відсутність готовності до впровадження засада екологічного управління розвитком підприємства; - відсутність державної чи неурядової підтримки.
Ресурсні обмеження	<ul style="list-style-type: none"> - високі витрати на впровадження екологоорієнтованих технологій; - занепокоєння стосовно вартості та часу, необхідного для створення соціально-екологічної системи; - сприйняття, що екологічний менеджмент є складним і недосяжним.
Питання впровадження	<ul style="list-style-type: none"> - страх виявлення недотримання правил або дозволів; - страх відкриття або виявлення внутрішніх проблем в організації (питання персоналу, проблеми процесу, політика компанії тощо).

*узагальнено авторами

Аналіз робіт Данилевича Н. М., Яструбського М. Я. [5] дозволив виділити наступні дії з розвитку підприємства як соціально-екологічної системи:

– аналіз зовнішніх умов екологічної діяльності з врахуванням особливостей підприємства;

– планування фінансових витрат екологічної діяльності та джерел їх покриття;

- визначення екологічних ризиків, методів їх регулювання і компенсації втрат від нанесеного збитку;
- розробка заходів з діагностики і попередження аварійних ситуацій і катастроф;
- регулювання використання вихідних матеріалів, сировини і комплектуючих, паливно-енергетичних ресурсів, умов зберігання і транспортування енергоносіїв, витратних матеріалів і речовин;
- аналіз життєвого циклу продукції згідно із вимогами охорони навколишнього середовища;
- підготовка спеціалістів і навчання робітників підприємства з проблем екологізації навколишнього середовища.

Врахування цих факторів визначає ефективність екологічного менеджменту підприємства, рівень екологічної відповідальності і масштаб зобов'язань підприємства відносно навколишнього середовища.

В сучасних умовах будь-яке підприємство відчуває гостру конкуренцію, знаходиться в процесі безперервних змін, тому що в протилежному випадку його здатність до виживання в динамічній обстановці знаходиться під загрозою. Саме тому необхідно розробляти напрямки соціально-екологічного розвитку підприємства.

Кулиняк І. Я., Прийма Л. Р., Шпак О. Г. в [9] пропонують розподіл напрямків розвитку підприємства за функціональним принципом. При цьому вони обґрунтовують свій підхід тим, що динамічність зовнішнього середовища, наявність невизначеності, неповноти інформації, нестабільності зобов'язують підприємства постійно впроваджувати зміни.

Всі види діяльності підприємства взаємопов'язані й в певній мірі формують кінцевий результат, тому менеджмент підприємства, плануючи досягнути певного результату у довготерміновій перспективі, повинен приділяти значну увагу вивченню напрямів усіх аспектів економічного розвитку: виробничого, маркетингового, інноваційного, фінансового, інвестиційного тощо.

В свою чергу, Вишиванюк М. В. в роботі [2] розглядає методи і напрямки екологічного розвитку.

Синтез робіт [2; 9] дозволили виокремити основні напрямки розвитку підприємства як соціально-екологічної системи (табл. 2).

Таблиця 2

Напрямки розвитку підприємства як соціально-екологічної системи*

Функціональний аспект розвитку підприємства	Напрямки розвитку підприємства
Виробничий	<ul style="list-style-type: none"> – розширення номенклатури та асортименту продукції за рахунок виробництва екологічно дружніх товарів та послуг; – впровадження ефективних методів нормування запасів ресурсів;

	<ul style="list-style-type: none"> – використання екологічної сировини; – використання альтернативних джерел енергетики; – контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, стандартизація, екологічний моніторинг, ліцензування господарської діяльності, нормування природокористування, екологічна сертифікація, екологічна експертиза, екологічні та ресурсні цільові програми, екологічний аудит; – підвищення виробничої потужності.
Інноваційний	<ul style="list-style-type: none"> – визначення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності у сфері екологізації діяльності підприємства; – перехід на інноваційні методи ведення виробничо-господарської чи іншої діяльності; – міжнародне співробітництво в екологічній сфері; – застосування техніко-технологічних засобів і рішень для захисту і розвитку навколишнього середовища.
Фінансовий	<ul style="list-style-type: none"> – виділення фінансування на природоохоронні заходи; – стимулювання вкладення коштів в екологічну сферу; – формування цінової політики з врахуванням екологічної складової; – оптимізація витрат на ресурси, виробництво, заробітну плату; – оптимізація витрат від настання ризиків, в тому числі екологічних; – фінансування забезпечення екологічної безпеки підприємства; – фінансування «зелених ініціатив» (наприклад, зелений офіс).
Інвестиційний	<ul style="list-style-type: none"> – балансування доходу та ризику від інвестиційних проектів у сфері соціально-екологічного розвитку; – планування природокористування, створення цільових програм; – участь у державних програмах фінансування соціально-екологічних проектів.
Маркетинговий	<ul style="list-style-type: none"> – удосконалення продукції відповідно до потреб ринку; – впровадження принципів екологічного маркетингу на підприємстві; – організація комерціалізації та впровадження екологічних технологій; – стимулювання і формування попиту на екологічні товари та послуги; – диверсифікація діяльності, асортименту продукції; – пошук нових споживачів, клієнтів, партнерів.
Розвиток персоналу	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня екологічної культури персоналу підприємства; – сприяння формуванню екологічної свідомості та моральної відповідальності персоналу.
Інформаційно-комунікаційний	<ul style="list-style-type: none"> – організація інформаційного обслуговування підприємства; – створення відповідної інформаційної підтримки діяльності підприємства; – створення системи оповіщення та розповсюдження про стан навколишнього середовища та екологічну безпеку підприємства; – розробка нових інформаційних каналів.

*узагальнено авторами

Для вітчизняного підприємства важливо формувати власну екологічну політику, найбільш оптимальну для конкретних умов його функціонування, цілей підприємства і пріоритетів його розвитку. Це передбачає включення вищезазначених екологічних складових при обґрунтуванні напрямків розвитку.

Реалізація зазначених напрямків соціально-екологічного розвитку підприємства сприятиме не лише охороні навколишнього середовища, а й матиме певний економічний ефект.

Аналіз робіт [6; 11; 16] дозволив виділити переваги впровадження соціально-екологічної політики на підприємстві:

1. Підвищення ефективності й економія виробничих витрат і ресурсів. Економія витрат часто пов'язана зі споживанням меншої кількості ресурсів та скорочення обсягу викидів шкідливих речовин, однак заощадження можуть також виникати внаслідок операційної ефективності, більш високого рівня ефективності управління, зменшення зобов'язань та штрафів.

2. Покращення якості продукції. Існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного менеджменту та покращенням якості продукції. Чимдалі, тим більше у свідомості споживачів якість продукції буде асоціювати з її відповідністю екологічним стандартам.

3. Дотримання встановлених норм. Менеджмент підприємства може використовувати методи екологічного менеджменту, щоб стежити за юридичними вимогами та планувати витрати, пов'язані з дозволами, звітністю та моніторингом для забезпечення відповідності законодавству. В ідеалі зменшується частота та тяжкість порушень та пов'язані із цим витрати.

4. Покращення відносин із органами державної влади. Декларування екологічної політики і впровадження системи екологічного менеджменту зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку контролюючих державних органів.

5. Залучення працівників. Залучення працівників є основною реалізацією політики Total Quality Management, що є підґрунтям соціально-екологічного й економічного розвитку підприємства. Впровадження соціо-екологоорієнтованої політики вимагає залучення працівників, а в разі успіху – створює почуття відповідальності та досягнення серед працівників.

6. Розширення ринків збуту продукції і приваблення нових споживачів. Зростання громадської екологічної обізнаності безпосередньо відображається на поведінці споживачів, які вимагають від виробників екологічно безпечної продукції та послуг. Для виробників вихід на нові ринки збуту, особливо у розвинених країнах, є неможливим без дотримання екологічних стандартів.

7. Вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій. Пошук оптимальних з екологічної точки зору виробничих рішень призводить до технологічного оновлення виробничих процесів, а також до появи інноваційних продуктів.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок. Таким чином, реалізація соціально-екологічних заходів дозволить розширити можливості

розвитку підприємства, а також отримати певні переваги. Розвиток підприємства як соціально-екологічної системи може мати відчутну користь для вітчизняних підприємств. Соціально-екологічна спрямованість може допомогти підприємству підвищити ефективність та мінімізувати використання ресурсів, тим самим зменшуючи витрати, допомагаючи забезпечити дотримання нормативних вимог, заохочувати залучення працівників та покращити відносини зі споживачами та державою. Це обумовлює результативність проведеного аналізу та відкриває можливості подальших досліджень питань розробки і реалізації стратегії розвитку підприємства як соціально-екологічної системи.

Література

1. Васюта О. А. Екологічна політика та економічні важелі її вирішення / О. А. Васюта, О. С. Васюта // Науковий вісник. – Львів, 2004. – Вип.14.7. – С. 174–189.
2. Вишиванюк М. В. Формування екологічних механізмів стратегічного державного управління розвитком регіонів / М. В. Вишиванюк // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 9. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=471>.
3. Выбор направлений развития организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.swisscp.ru/services/manconsulting/trends.php>.
4. Дакус А. В. Економічний розвиток підприємства: сутність та визначення [Електронний ресурс] / А. В. Дакус, Н. О. Сімченко. – Режим доступу: <http://probleconomy.kpi.ua/pdf/2012-3.pdf>.
5. Данилевич Н. М. Система екологічного менеджменту і аудиту на підприємстві: інформаційний аспект / Н. М. Данилевич, М. Я. Яструбський // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 797. – С. 363–372.
6. Демченко Н. В. Екологічний менеджмент в системі управління підприємством / Н. В. Демченко, В. П. Мяснікова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/8542/1/53-55.pdf>.
7. Демяненко К. А. Сутність екологічного менеджменту та конкурентоспроможності підприємства / К. А. Демяненко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 19. – № 3. – С. 114-121.
8. Корольова А. О. Екологічна та ресурсна складова сталого розвитку підприємств України / А. О. Корольова, В. О. Іванченко // Наукові записки: зб. наук. пр. - Кіровоград: КНТУ, 2015. – Вип. 17. – С. 47–50.
9. Кулиняк І. Я. Напрями розвитку підприємства в умовах динамічного середовища / І. Я. Кулиняк, Л. Р. Прийма, О. Г. Шпак. // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. 3 (37). – С. 55 – 58.
10. Мазоренко О. В. Формування інформаційного середовища функціонування та розвитку підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / О. В. Мазоренко . – Харків, 2014 . – 20 с.
11. Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як новий ефективний метод управління виробництвом / О. В. Мартиненко // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 181–185.
12. Потенціал і розвиток підприємства: Навчальний посібник / А. Л. Сабадирьова, О. М. Бабій, Т. В. Куклінова та ін. – Одеса: ОНЕУ, 2013. – 343 с.
13. Садеков А. А. Механизмы эколого-экономического управления предприятием: монография / А. А. Садеков. — Донецк : ДонГУЭТ им. Туган-Барановского, 2002. – 311 с.

14. Федунь Ю. Б. Шляхи забезпечення сталого еколого економічного – розвитку України/ Ю. Б. Федунь // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 657 – С. 525–529.

15. Чумак Л. Ф. Сучасні тенденції розвитку підприємств / Л. Ф. Чумак // Вісник Дніпропетровського університету, Серія «Економіка». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/chumak.html>.

16. Successful Practices of Environmental Management Systems in Small and Medium-Size Enterprises: A North American Perspective // Commission for Environmental Cooperation. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www3.cec.org/islandora/en/item/2273-successful-practices-environmental-management-systems-in-small-and-medium-size-en.pdf>.